

В. О. Дубінська

аспірант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України

ФАКТОРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

У статті представлений аналіз вивчення феномена політичного лідерства в сучасній зарубіжній і вітчизняній науці. Предметом вивчення стали чинники реалізації політичного лідерства в державному управлінні та методологічні підходи. На основі вивчення автор доходить висновку, що в період раціоналізації управлінського процесу дослідження факторів реалізації політичного лідерства набуває підвищеної актуальності. Крім того, як показав аналіз наукової літератури, розуміння феномена політичного лідерства в державному управлінні не існує.

Ключові слова: політичне лідерство, державне управління, влада, система, лідерство, лідер, політичні лідери.

Постановка проблеми. Трансформація українського суспільства на початку III тисячоліття супроводжується докорінними перетвореннями в усіх сферах соціального, економічного й політичного життя України. Динамічні процеси глобального характеру (підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, військова агресія Російської Федерації, соціальні потрясіння, економічна криза) зумовлюють необхідність переосмислення ролі й функцій політичного лідера для ефективного державного управління.

Специфіка сучасного політичного процесу в Україні пов'язана з активізацією в ньому партійних і політичних лідерів. У зв'язку із цим актуальності набувають дослідження сутності політичного лідерства в контексті механізмів реалізації владних та управлінських функцій, оскільки від результативності управлінських кроків політичного лідера залежить ефективність функціонування всієї політичної системи. Таким чином, актуальність публікації зумовлена наявністю низки суперечностей, викликаних недостатнім рівнем вивченості проблеми політичного лідерства в державному управлінні в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед актуальних досліджень феномена політичного лідерства у сфері державного управління варто назвати праці таких зарубіжних і вітчизняних учених, як Ж. Блондель [2], Ф. Ніцше [13], Ю. Габермас [19], Р. Вердербер [3], О.Н. Гундарь [4], Д. Мацумото [12], Ю.В. Ковбасюк [5],

В.А. Гошовська, Ю.Л. Пашко [7], Д.Ч. Іманбердієв [6], А.П. Лимар [1, с. 250–254] та інші.

Мета статті. Завданням розвідки стало вивчення теоретичних підходів до визначення чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Лідерство політичне (від англ. leader – той, хто веде, керує) – багаторівневий і багатосуб'єктний суспільно-політичний феномен із давньою історією, однією з найвиразніших ознак якого є добровільне підкорення одних людей іншим. Слово «лідер», згідно з Оксфордським словником англійської мови (1983 р.), виникло в XIII ст., однак інтерес до цього поняття не виявлявся як такий аж до XIX ст. З початку XX ст. феномен політичного лідерства не лише привертає до себе дедалі більшу увагу, а й починає активно досліджуватись. Попри те, що лідерство вважають загальноновизнаним феноменом, у різних мовах буває важко віднайти його точні вербальні відповідники для визначення й порівняння. У японській мові, наприклад, слова на позначення лідера взагалі немає. Також немає точного аналога англійського поняття «a leader» у романських і слов'янських мовах. Обсяг поняття «політичний лідер», що склався тепер, є досить широким та потребує узагальнення й систематизації [17, с. 405].

В «Енциклопедії державного управління» поняття «лідер» (від англ. leader – ведучий, перший, що йде попереду) визначається таким чином: особа в якій-небудь групі (організації), яка має значний, визнаний авторитет, вплив, що

проявляється як здатність управляти; особа, за якою члени групи визнають право приймати відповідальні рішення в значущих для них ситуаціях, тобто найавторитетніша особа, яка відіграє центральну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі [5, с. 250].

Зустрічаються такі трактування терміна «лідерство»:

1) відносини домінування й підпорядкування, впливу та прямування в системі міжособистісних відносин у групі [8, с. 285];

2) специфічний феномен, що виникає під час взаємодії лідера та тих, кого ведуть, на стику двох проблем [1, с. 428];

3) процес впливу на членів групи для досягнення групових цілей [3, с. 184];

4) процес взаємовпливу між лідером та його послідовниками заради досягнення групових, організаційних і соціальних цілей [12, с. 497].

Безумовно, є безліч інших визначень, проте всі вони здебільшого зводяться до того, що лідерство невіддільне від групи й внутрішньогрупових процесів та виникає як результат взаємовпливу лідера й групи. Це означає, що феномен лідерства можливий лише за певних умов, які склались у групі. Сформована ситуація, з одного боку, може допустити виникнення лідера, а з іншого – сам лідер у цьому змушений спиратись на певні умови, враховувати їх і продуктивно діяти в групі. При цьому, як вважають дослідники, лідер, безумовно, є засобом досягнення групових, а не особистих інтересів. Ця його особливість відображена у визначенні самого феномена. Наприклад, О.Н. Гундарь надає таку дефініцію: «Лідер – це член малої групи, який висувається в результаті взаємодії членів групи для організації групи під час вирішення конкретного завдання». У такому контексті на другий план відходять особистісні риси лідера, вони стають малозначущими в процесі реалізації групових цілей. Як бачимо, у цьому визначенні зберігається важливий складник політичного лідерства – захист інтересів групи. Такий лідер може вважатись істинним [4, с. 24].

Цікавим, на наше переконання, є те, що диктатор як тип політичного лідера практично ніде не позначений, тоді як про авторитарні стилі політичного лідерства в наукових роботах згадується регулярно. З метою вирішення цієї проблеми дослідники йдуть декількома шляхами.

По-перше, вони розширюють трактування самого терміна «політичний лідер». Наприклад, Н.А. Косолапов вказує: «Політичний лідер-інди-

від послідовно затвердився як лідер у ланцюзі малих груп, висхідних у системі політичного процесу, як наслідок, він здатний домагатися свого обрання на виборні керівні пости в громадських організаціях, партіях і державі» [10, с. 86]. Тим самим із визначення постає важливий складник – залежність політичного лідера від суспільства та необхідність представляти саме громадські інтереси.

По-друге, розробляються класифікації політичних лідерів, засновані на виділенні політичних символів, втілених у масовій свідомості, що визначають можливості аналізу вождя й диктатора: родового (Сталін – батько рідний), релігійного (марксизм-ленінізм), політичного (учення на століття), національного (Ленін – друг усіх народів), класового (Ленін і партія – брати-близнюки) тощо [4, с. 28].

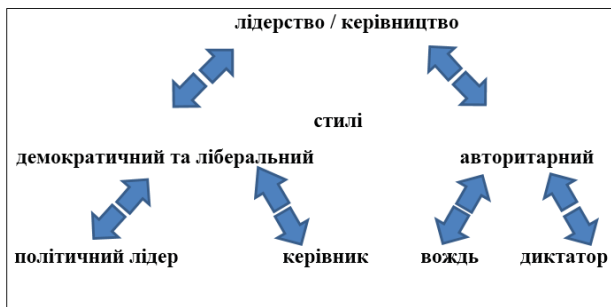
По-третє, останнім часом у політичній психології можливо говорити про такий автономний, самостійний феномен, як вождизм. Під вождизмом розуміється тип владних відносин, заснований на особистому пануванні й особистій відданості носію верховної влади [14, с. 148].

Вождь володіє безмежною владою, заснованою на сліпій вірі в нього та його здібності. Ця віра свідомо формується в суспільстві, підтримується, мусується в ньому та стає обов'язковим елементом суспільно-політичної свідомості. Ми вважаємо, що Ф. Ніцше вперше позначив основні ознаки вождизму: наявність ірраціональної, інстинктивної сили, яка зв'язує лідера та його послідовників; надлюдські, видатні якості вождя [13, с. 412].

М.Є. Літвак додає до цих ознак ще одну – вождь прирівнюється до пророка, що змушує захоплюватись кожним його кроком і пробуджувати ентузіазм [11, с. 149].

При цьому не варто, як нам здається, змішувати поняття «вождь» і «диктатор». Безумовно, між ними багато спільних рис, проте якщо говорити про відмінності, то диктатори, на противагу вождям, не виправдовують свої вчинки прагненням до високих цілей. Вони просто констатують, що суспільство знаходиться на краю прірви, і беруть на себе завдання врятувати його, після чого, за їх твердженням, вони готові віддати владу [18, с. 183]. Влада диктатора не ґрунтується тільки на вірі. Опора диктатури – страх. І в цьому полягає принципова різниця між диктатором та вождем. Вождю вірять, його обожнюють, а диктатора бояться та, підкоряючись, уникають.

Типи політичного лідерства та їх певний взаємозв'язок зі стилем лідерства можна уявити у вигляді такої схеми:

Таке трактування проблеми не виключає можливість, за якої керівник може стати політичним лідером, а вождь – диктатором (і навпаки). Що стосується можливості перетворення істинного політичного лідера чи керівника на вождя або диктатора (тобто зміни стилю лідерства в одного й того ж політика), то цьому може сприяти політична ситуація в країні та/або особливості особистості, яка стоїть на чолі держави. Інакше кажучи, у реальній політичній практиці немає чітких соціальних кордонів і тимчасових меж, що визначають можливості перетворення одного стилю й типу лідерства на інший.

Екстраполюючи загальну схему взаємодії формальних і неформальних інститутів на проблему політичного лідерства в умовах його становлення, можна змодельювати декілька типових ситуацій взаємодії лідера й оточуючих його структур, або інститутів.

Ж. Блондель розумів під лідерством владу, оскільки вона полягає в здатності одного або декількох осіб, які перебувають «на вершині», змусувати інших робити те позитивне чи негативне, що вони не робили б або взагалі могли б не робити. Учений виділяє три типи структур, що оточують лідера:

- природні, які розвинулись усередині суспільства й особливо сильні в країнах із традиційним устроєм та в країнах, що розвиваються;
- створені людьми (проте не лідером), що превалюють у західних суспільствах;
- створені лідерами та характерні для комуністичних країн і багатьох країн третього світу [2, с. 95].

Очевидно, що Ж. Блондель говорить про неформальні (природні й частина штучних) і формальні (частина штучних) інститути, про високий вплив лідера в умовах волонтаристських політичних режимів.

Природні структури, на його думку, існують у суспільстві тривалий час, формуються групами швидше спеціального, ніж політичного характеру, проте роблять великий політичний вплив, особливо через потужні «кайдани» лояльності всередині цих груп. Природні структури мають дві основні взаємопов'язані властивості: по-перше, можуть розраховувати на масову лояльність членів груп; по-друге, зв'язок між групою та її членами засновується скоріше на емоційних «кайданах», ніж на раціональних ідеях і цілях. Члени природних структур належать їм ніби з моменту народження та ростуть разом з іншими членами груп. Створюються міцні зразки відносин, які зазвичай мають винятковий характер прихильності. Усередині них розвиваються культура й ідеологія, що регулює зразки поведінки членів груп. Відносини між членами групи та її лідерами засновані на лояльності. Фактор лояльності всередині природних структур впливає на становище й владу загальнонаціональних лідерів у тих суспільствах, де такі структури переважають. Як правило, загальнонаціональні політичні лідери отримують користь із лояльності, будучи лідерами природних груп або входячи в тісний союз із їх лідерами [2, с. 109–115].

Однак загальнонаціональні лідери не повинні абсолютизувати лояльність природних структур під час проведення своєї політики. Деколи, якщо не завжди, вони будуть відчувати труднощі під час тиску на власну групу або на інші групи, з якими лідери пов'язані, заради досягнення своїх цілей. Цілі загальнонаціонального лідера викликать підозри, їх розглядатимуть як замах на традиції. Ж. Блондель вважає, що поки загальнонаціональні лідери виступають як менеджери, вони сприймаються членами природних структур та отримують користь із традиційної лояльності. Як тільки загальнонаціональні лідери намагаються досягти більшого, здійснити соціальні зміни, природні структури стають перешкодою на їхньому шляху, тому за підтримкою доводиться звертатись до інших структур.

Серед штучних структур Ж. Блондель виділяє такі типи:

- 1) формальні (асамблеї, органи місцевого управління, суди, навіть загальнонаціональна виконавча влада);
- 2) неформальні політичні організації (політичні партії);
- 3) інші неофіційні організації, які пов'язані з політичним життям і відіграють у ньому вагомий

роль (профспілки, жіночі й молодіжні організації, групи інтересів).

Названі структури мають цілі більш широкі, ніж підтримка лідерів або рекрутування політичної еліти; деякі організації спрямовані на обмеження сфери діяльності лідерів і контроль за ними. У всіх випадках штучні структури, на противагу природним структурам, мають певну мету, наприклад організацію політичної системи згідно з тими чи іншими принципами (формальні державні інститути) або захист певної частини суспільства (групи інтересів). У штучних політичних структурах підтримка й лояльність визначаються не емоційними узами між членами, а спрямованістю на досягнення певних результатів. Тому зв'язок між штучними структурами та більшістю їх членів є більш специфічним, більш інструментальним і часто більш слабким.

У цілому відмінності природних і штучних структур, на переконання Ж. Блонделя, мають тенденцію збільшуватись, оскільки політика других адресована всьому суспільству, а не окремій його частині. У цьому сенсі штучні структури роблять політику загальнонаціональною, а не допомагають лідерам боротись із вузькогруповими тенденціями, властивими природним структурам. Однак штучні структури часто не в змозі забезпечити настільки ж потужну лояльність, яка характерна для природних структур. У конфлікті між природними й штучними структурами громадяни можуть надати більшу підтримку природним, а не державним структурам: чи то формальним організаціям, передбаченим конституцією, чи то неформальним, таким як політичні партії або групи інтересів. Допомога, одержувана загальнонаціональним лідером від штучних структур, залежить від того, наскільки вони конкурентні щодо природних структур. Лідери можуть отримувати користь від розвитку штучних структур, як конституційних, так і неофіційних. Однак не все так однозначно, оскільки ці структури часто створюються для обмеження влади лідерів. Представницькі органи можуть допомогти зробити політику загальнонаціональною, однак можуть також спробувати зробити лідера підзвітним. Політичній партії можуть сприяти лідеру в забезпеченні загальнонаціональної підтримки, проте й зобов'язують його зважати на впливових політиків у партії на регіональному та національному рівнях. Гра політиків отримує загальнонаціональний масштаб, вона перестеає ґрунтуватись на тра-

диційній лояльності, проте лідери виявляються заручниками штучних структур. У двопартійній системі загальнонаціональні лідери тимчасово можуть мати більший вплив, однак в умовах багатопартійної системи вони часто не владні над тими, хто приймає внутрішньопартійні рішення. Потреба в подоланні обмежень веде загальнонаціональних лідерів до створення нових структур (наприклад, підпорядкованих їм персоналізованих політичних партій). Персоналізовані партії можуть бути успішними тривалий час у тому разі, коли вони є справді колективними та надають допомогу одноосібному лідеру (комуністичні партії, голлістська партія).

Цікавим для нашого дослідження є комунікативний підхід до визначення соціальних та етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні. Його запропонував у «Теорії комунікативної дії» відомий німецький дослідник, представник другого покоління ффранкфуртської школи Ю. Габермас [19]. Автор комунікативного підходу поділяє людську діяльність на два напрями – комунікативну та цілераціональну дію. Цілераціональна дія в суспільно-політичній реальності зустрічається частіше та спрямовується на вдосконалення існуючих соціально-політичних комунікацій (модернізацію виробництва, удосконалення технології, покращення навчання людей). Натомість комунікативна дія спрямована на раціоналізацію відносин у суспільстві, виводячи їх на суб'єкт-суб'єктний рівень.

Цілераціональна діяльність має загрозливий характер, тому що передбачає певне витіснення морально-практичних елементів із влади та посилення її бюрократизації. Сучасна цивілізаційна ситуація, як відомо, характеризується домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на ресурс, гвинтик, матеріал, а продукт, який вона виробляє, дедалі більше відчужується від неї. Цей процес особливо чітко проявляється в політичній сфері суспільства, коли люди передають владні повноваження іншим особам, або, як кажуть, продукують саму владу. Тоді відбувається присвоєння цієї влади іншими людьми, які повинні сприяти подоланню такого відчуження. Продукт відчуження – влада – у підсумку може й не відповідати намірам або потребам людини.

Ю. Габермас наводить три типи чинників політичного лідерства:

1) когнітивно-інструментальний тип, що завдячує існуванню науці й досягненням науково-технічного прогресу, має безперечно вагоме значення для утворення структур суспільства. Цей тип чинників розвинений досить сильно, щоб підкорити своїм імперативам сфери, не пов'язані із цілераціональною орієнтацією дій. Таке лідерство виражається в законах економічної й політичної систем, які визначають структуру сучасного суспільства та вектор суспільно-політичного розвитку на підставі критеріїв формальної раціональності;

2) естетико-практичний тип, що завдячує існуванню культурі у вузькому сенсі слова, впливає на наше сприйняття світу та наші потреби. У сучасному мистецтві, наприклад в авангардистському русі, були спроби «естетизації» життя. Однак, на думку Ю. Габермаса, ці спроби естетично інспірованої критики модерну зазнали невдачі, оскільки в такому разі домінанті когнітивно-інструментальної раціональності протиставлялась домінуюча естетична раціональність, тобто посилювався розрив навіть між різними сферами соціокультурного життя;

3) морально-практичний тип, який спочатку пов'язувався з релігійними картинами світу та завдяки інститутам церкви мав сильний вплив на формування суспільно-політичного вектора, проте став жертвою імперативів науково-технічного світу.

Основоположною думкою Ю. Габермаса є те, що потенціал раціональності міг би в умовах модерну знову здобути значення для розвитку суспільства в новій формі комунікативної етики, яка мала б релевантність також на політичному рівні. Проте морально-практична раціональність була б дієвою лише в поєднанні з дотриманням інтересів як окремих індивідів, так і всього сучасного соціуму [9, с. 239].

Висновки і пропозиції. Таким чином, політичне лідерство виступає одним з основних факторів, здатних впливати на взаємодію формальних і неформальних структур у політичній системі. Вплив може здійснюватись лідером різноманітними способами: шляхом взаємодії з політичними інститутами, суперництва з ними, керівництва ними та створення нових структур. У всіх випадках лідер може виступати на боці неформальних і формальних інститутів та представляти обидва типи структур.

Комунікативний підхід до визначення соціальних та етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні ділить

людську діяльність на два напрями – комунікативну та цілераціональну дію. Цілераціональна дія в суспільно-політичній реальності зустрічається частіше та спрямовується на вдосконалення існуючих соціально-політичних комунікацій (модернізацію виробництва, удосконалення технології, покращення навчання людей); на противагу комунікативній дії вона несе загрозовий характер, оскільки передбачає певне витіснення морально-практичних елементів із влади та посилення її бюрократизації. Комунікативна дія, навпаки, спрямована на раціоналізацію взаємин у суспільстві та виводить їх на суб'єкт-суб'єктний рівень взаємовпливів політичного лідера й соціальних, особливо етичних, чинників у конкретному, або універсальному, соціокультурному середовищі.

Список використаної літератури:

1. Анцупов А.Я. Словарь конфликтолога / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 526 с.
2. Блондель Ж. Политическое лидерство: путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель. – М. : Российская академия управления, 1992. – 135 с.
3. Вердербер Р. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 320 с.
4. Гундарь О.Н. Феномен политического лидерства в социальном контексте современности : автореф. дис. ... докт. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / О.Н. Гундарь ; Северо-Кавказский гос. техн. ун-т. – Ставрополь, 2001. – 41 с.
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю.В. Ковбасюк (гол.) та ін. – К. : Нац. академія держ. упр. при Президентові України, 2011–2011. – Т. 6 : Державна служба. – 2011. – 524 с.
6. Иманбердиев Д.Ч. Профессиональное образование кадров – основа развития государственной службы / Д.Ч. Иманбердиев // Управлінське лідерство : [колект. монографія] / [Д.Ч. Иманбердиев та ін.] ; за заг. ред. В.В. Толкованова. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. – С. 515–523.
7. Гошовська В.А. Керівництво та лідерство в системі державної служби : [навч.-метод. посібник] / В.А. Гошовська, Ю.В. Ковбасюк, Л.А. Пашко. – К. : НАДУ, 2011. – 144 с.
8. Кондратьев М.Ю. Азбука социального психолога-практика : [справочно-энциклопед. изд.] / М.Ю. Кондратьев, В.А. Ильин. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.
9. Косенко Д.В. Рационализация политической власти демократических обществ в теории ком-

- муникативного действия Ю. Хабермаса / Д.В. Косенко // Социально-гуманитарные знания. – М. : АНО РЖ «СГЗ», 2013. – Вып. 6. – С. 232–240.
10. Косолапов Н.А. Психология политической деятельности : [учеб. пособие] / Н.А. Косолапов. – М. : МГИМО, 2002. – 114 с.
11. Литвак М.Е. Командовать или подчиняться? / М.Е. Литвак. – Ростов-на-Дону, 2004. – 384 с.
12. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – 720 с.
13. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше. – М. : Мысль, 1990–1990. – Т. 1. – 1990. – 528 с.
14. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии / Д.В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
15. Орбан-Лембрик Л.Е. Психология управления : [навч. посібник] / Л.Е. Орбан-Лембрик. – 2-е вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – 543 с.
16. Деркач А.А. Политическая психология : [учеб. пособие] / А.А. Деркач, В.И. Жуков, П.Г. Лаптев. – М. : Академический проект, 2003. – 858 с.
17. Політична енциклопедія / гол. редкол. Ю.А. Левинець. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
18. Шалагинова Л.В. Психология лидерства / Л.В. Шалагинова. – СПб. : Речь, 2007. – 464 с.
19. Habermas J. The theory of communicative action. Volume 1: Reason and the rationalization of society / J. Habermas ; transl. by Th. McCarthy. – Boston : Beacon Press, 1984. – 465 p.
-

Дубинская В. А. Факторы реализации политического лидерства в государственном управлении

В статье представлен анализ изучения феномена политического лидерства в современной зарубежной и отечественной науке. Предметом изучения стали факторы реализации политического лидерства в государственном управлении и методологические подходы. На основе изучения автор приходит к выводу, что в период рационализации управленческого процесса исследование факторов реализации политического лидерства приобретает повышенную актуальность. Кроме того, как показал анализ научной литературы, понимания феномена политического лидерства в государственном управлении не существует.

Ключевые слова: политическое лидерство, государственное управление, власть, система, лидерство, лидер, политические лидеры.

Dubinska V. O. Factors implementation political leadership in public administration

The article presents an analysis of the study of the phenomenon of political leadership in modern foreign and domestic science. The subject of the study was on the implementation of the factors of political leadership in public administration and methodological approaches. On the basis of the author comes to the conclusion that during the process of rationalization of the management study of the factors of realization of political leadership takes on increased urgency. Furthermore, as the analysis of the scientific literature, the understanding of the phenomenon of political leadership in the government does not exist.

Key words: political leadership, government, power, system, leadership, leader, political leaders.